

**“Filologiya va pedagogikada yangicha ilmiy izlanishlar:
an'anaviylikdan zamonaviylikka”**

**O'ZBEK GIDRONIMLARIDA DARYO, SOY, KO'L, BULOQ VA SUV
OMBORI KOMPONENTLARINING VAZIFASI**

Shoyimova Komila O'rol qizi

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Annotatsiya:

Tezisd a o'zbek gidronimlari tarkibidagi daryo, soy, ko'l, buloq va suv ombori birliklarining obyekt turini ko'rsatish, nomni individuallashtirish va struktur model hosil qilishdagi vazifasi tahlil qilinadi. Tabiiy va sun'iy suv obyektlarining nomlanishi, shuningdek bir xil shaklning turli geografik obyektga tegishli bo'lishi farqlanadi.

Kalit so'zlar:

Gidronim, gidrografik termin, daryo, soy, ko'l, buloq, suv ombori, nominatsiya.

KIRISH

Gidronim – muayyan suv obyektining atoqli nomi. O'zbek tilida suv obyektlari nomlarining tarkibida daryo, soy, ko'l, buloq kabi birliklar ko'p uchraydi; suv ombori esa qurilgan va boshqariladigan suv havzasi turini ifodalaydi. Bu so'zlar nominatsiyaning turdosh komponenti bo'lib, obyektning qaysi gidrografik sinfga mansubligini aniqlashga yordam beradi. Ularning nomga qo'shilib yoki alohida yozilishi, shuningdek rasmiy nomning qaysi qismi hisoblanishi har bir obyekt bo'yicha tekshirilishi lozim.

Daryo komponenti yirik oqim nomlarida ko'rinadi: Amudaryo va Surxondaryo shakllarida xususiy qism daryo unsuri bilan birga yoziladi. Daryo turdosh so'z sifatida ham ishlatilishi mumkin: “Surxondaryo daryosi” birikmasida birinchi daryo so'zi atoqli nom tarkibida, ikkinchisi obyekt turini alohida bildiruvchi izohlovchi vazifasida keladi. Shuning uchun tashqi takrorni xato deb baholashdan oldin rasmiy nom chegarasini aniqlash kerak. Rasmiy materialda Surxondaryo daryosi viloyatning asosiy suv manbalaridan biri sifatida qayd etilgan [1].

Soy komponenti odatda muayyan hududdagi oqimning turini ajratadi. Ohangaron havzasiga oid rasmiy ma'lumotlarda Oqchasoy, Toshsoy, Beshsoy kabi irmoq nomlari keltiriladi [2]. Mazkur birliklarda xususiy qism bilan soy komponenti birikib yozilgan. Lekin har bir soy so'zli nomning suv hajmi yoki oqimining mavsumiyligi faqat nomga qarab belgilanmaydi: gidrologik tasnif uchun alohida geografik ma'lumot talab etiladi.

Soy nomidagi oq, tosh yoki besh unsurlarining dastlabki nomlash sababi ham tarixiy hujjatlarsiz qat'iy etimologiya sifatida berilmaydi.

Ko'l komponenti turg'un suv havzasiga ishora qiladi. Masalan, Aydarko'l nomi hukumatga oid axborot manbasida shu shaklda qayd etilgan [3]. Bu yerda ko'l nomning qo'shib yozilgan qismi bo'lsa, "Sariqamish ko'li" kabi birikmada ko'li so'zi obyekt turini alohida ifodalab kelishi mumkin [4]. Ikkala shaklning imloviy farqi semantik tafovutga avtomatik tenglashtirilmaydi: rasmiy yozuv va nomning qayd etilgan variantlari tekshiriladi.

Buloq komponenti yer ostidan chiqadigan suv manbaini bildiradi. U aniqlovchi birlik bilan qo'shilganda gidronim yaratishi mumkin, lekin buloq so'zini o'z ichiga olgan har qanday joy nomi ayni paytda buloqning o'zi ekanini anglatmaydi. Masalan, rasmiy manbada Oqbuloq mahalla nomi sifatida qayd etilgan [5]. Shu sabab Oqbuloq shaklini o'sha hujjat asosida buloq gidronimi deb korpusga kiritish mumkin emas. Nurotadagi "Chashma" majmuasi tarkibida haqiqiy buloq mavjudligi ham rasmiy tavsifda ko'rsatiladi [6]; bu holatda majmua nomi bilan tabiiy manbaning nomi va obyekt turi alohida qayd etilishi kerak.

Suv ombori ikki so'zli turdosh komponent bo'lib, sun'iy gidrografik obyektini ko'rsatadi. "Uchqizil" suv ombori rasmiy axborotda aynan suv ombori sifatida tilga olinadi [7]. Bu modelda Uchqizil xususiy nom, suv ombori obyekt turini bildiruvchi qismdir. Suv omborining qurilishi tarixini uning xususiy nomi etimologiyasi bilan aralashtirish mumkin emas. Tabiiy daryo va ko'llardan farqli ravishda bunday obyektning ishga tushirilgan davri ko'pincha aniq hujjatlashtiriladi.

Ko'rib chiqilgan besh komponent nomning struktur va tasnifiy qismlarini farqlashda qo'l keladi. Daryo, soy va ko'l atoqli nomning ajralmas qismiga aylanishi mumkin; buloq unsuri suv manbaini ham, undan ko'chgan aholi punkti nomini ham ifodalashi mumkin; suv ombori esa sun'iy obyekt toifasini ochiq bildiradi. Demak, gidronimlarni qiyoslashda xususiy qism, turdosh komponent, rasmiy yozilish va obyekt turini bir xil jadvalda, ammo alohida maydonlarda qayd etish ilmiy jihatdan aniqroq natija beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. O'zbekiston Respublikasi davlat portali. Yer usti suvlari haqida asosiy ma'lumotlar. https://api-portal.gov.uz/uploads/178/2025/12/18/cabdbdd2-5f3f-ea28-21d4-27423d09e86f_media_.pdf
2. Suv xo'jaligi vazirligi. Ohangaron daryosi irmoqlari haqida rasmiy munosabat. <https://gov.uz/oz/suvchi/news/view/64973>
3. Vazirlar Mahkamasi huzuridagi direksiya. Aydarko'l. <https://dkm.gov.uz/ru/aydarkol>
4. Ekologiya vazirligi. Janubiy Ustyurt milliy tabiat bog'i. <https://gov.uz/oz/eco/news/view/22822>

5. Zarbdor tumani hokimligi. Oqbuloq mahallasi haqida.
<https://gov.uz/oz/zarbdor/pages/hokimiyat-haqida>
6. Nurota tumani hokimligi. Tarixi va madaniy merosi.
<https://gov.uz/oz/nurota/sections/view/153017>
7. Suv xo'jaligi vazirligi. "Uchqizil" suv ombori haqida.
<https://gov.uz/oz/suvchi/news/view/13382>
8. Qorayev S. Toponimika. Toshkent, 2006.
https://www.ziyouz.com/books/uzbek_adabiy_tili/Suyun%20Qorayev.%20Toponimika.pdf